

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש באר האבות ומח"ס הנחמדים מזהב, ערד

אוצר החכמה

מכאן לאדם חשוב היוצא לדרך

כיצד ניתן ללמוד מבלעם שראוי לאדם חשוב להוליך עמו שני אנשים לשמשו, והלוא יתכן שבלעם עשה כן מחמת רוחו הגבוהה ונפשו הרחבה

כתיב (במדבר כ"ב כ"ב) ויחר אף אלקים כי הולך הוא ... והוא רכב אל אתנו ושני נערי עמו, ופירש"י מכאן לאדם חשוב היוצא לדרך יוליך עמו שני אנשים לשמשו, וחוזרים ומשמשים זה את זה.

ודברים אלו צריכים ביאור טובא, כי הנה בראש ובראשונה יש לעיין כיצד יכולים אנו ללמוד מבלעם הרשע התנהגות הראויה לאדם חשוב, דילמא דוקא בלעם שהיה בעל רוח גבוהה ונפש רחבה לקח עמו שני אנשים לשמשו, אולם אדם המתרחק כמטחוי קשת מהנהגותיו הקלוקלות של בלעם, ואפילו הוא חשוב ונכבד, יהיה די לו באדם אחד שישמשנו.

ואל תשיבני שאין הראיה מעצם מעשה בלעם כי אם מכך שהתורה כתבה שלקח את שני נערי עמו, שבודאי לא ללמד על עצמו יצא, כי מה יתן לנו ומה יוסיף לנו לידע הליכותיו של רשע זה, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, שדין הוא לדורות באדם חשוב, כי זה אינו ראה כלל ועיקר, שכן שפיר יתכן לומר שהתורה כתבה זאת דוקא בכדי ללמדנו גאוותו של בלעם שלא היה די לו באדם אחד לשמשו ובנפשו הרחבה לקח לעצמו שני נערים, ודוחק גדול לומר שהתורה באה כאן ללמדנו סדר ההנהגה של אדם חשוב, כשכפשיטות באה לספר בגנותו של בלעם.

זאת ועוד אחרת יש לתמוה, כי הנה נאמר אוצר החכמה (בראשית כ"ב ג') וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמרו ויקח את שני נערי עמו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עולה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו האלקים, ופירש"י את שני נערי - ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחר לנקבו ויתרחק יהיה השני עמו, ואם אכן כבר ניתן ללמוד ענין ליווי שני אנשים לאדם חשוב מאברהם, לשם מה עלינו ללמוד זאת מבלעם, ותרתי למה לי.

בדברי רבותינו

וראיתי להגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א שעמד על ההערה הראשונה בספרו אילת השחר, וכתב עלה: "והנה מנא לן שצריכים לעשות כן, הרי יתכן שבלעם נהג כן מפני שהיה בעל גאווה. וצריך לומר דלהשמיענו דהוא בעל גאווה לא צריך, דכבר לומדים זה מכל הפסוקים, ועל כרחך דזה בא להשמיענו שזה צריך לנהוג".

ויש לתמוה דהלוא גמרא ערוכה היא (סנהדרין קו): "אמר ליה מר בריה דרבינא לבריה בכולהו לא תפיש למדרש, לבר מבלעם הרשע, דכמה דמשכחת ביה דרוש ביה", ופירש"י: בכולהו - מלכים והדיוטות, לא תפיש ותדרוש - לגנאי, לבר מבלעם - דכל מה דמשכחת ליה לגנאי - דרוש". ומפורש שיש לבקש ולהרבות בדרשות של גנאי אודות בלעם, ובודאי שאם אפשר לדרוש לקיחת שני הנערים לגנאי ראוי לנו לעשות כן, ולא ללמוד מכך הליכות אנשים חשובים.

גם ראיתי שדנו בהערות אלו לפני הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א, וכפי שהובא בספר דרך שיחה (כ"ב תשס"ד) "אפשר שבלעם רודף כבוד ולכן עשה כן, ואפשר שאף על פי כן הראיה מזה שהתורה כתבה זאת. אמנם צריך ביאור, שהרי גם באברהם אבינו כתוב כן ולא ילפינן משם". והשיבם הגר"ח: "אכן אפשר שהראיה מזה שהתורה כתבה זאת, ומאברהם אבינו לחוד לאו ראיה היא, אבל לאחר שגם כן מצאנו אצל בלעם זה ראיה".

ולא זכיתי להבין דבריו, הן במה שפירש שהראיה היא מכך שהתורה הביאה זאת כלפי בלעם, והלוא יתכן שהביאו זאת בכדי שנרע גסות רוחו של בלעם, והן במה שפירש שמאברהם לחוד אין ראיה, והלוא רש"י הביא כן אצל אברהם כראיה גמורה, מה גם דמהיכי תיתי יש ראיה מבלעם יותר מאברהם, וכיהודה ועוד לקרא. אם כי כאמור אי קשיא הא קשיא, לשם מה אכן זקוקים לשתי ילפותות על הנהגה זו.*

הלימוד מאברהם והלימוד מבלעם

והנראה בביאור הענין, בהקדם קושיא נוספת בה התחבט רבינו האור החיים הקדוש: מדוע לא הודיענו הכתוב שבלעם לקח עמו שני נערים כבר בפסוק כ"א שם: "ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו וילך עם שרי מואב", ומדוע המתינה התורה עם הודעת ענין זה עד שהזכיר חרון אף ה' בבלעם ויציאת המלאך לשטן לו.

ויפה אשר דיבר בזה האור החיים הקדוש: "ויתבאר על פי דבריהם ז"ל (ברכות מג:) כי לשלשה אין המזיק נראה להם, ואין צריך לומר שלא יזיק, וכאן לפי שיצא שטן לבלעם מלאך המזיקו, מודיע הכתוב טעם שלא הזיק גם שלא נגלה אליו, לפי שהיה הוא ושני נעריו עמו הרי

* לכאורה אפשר לזכור דכוונת הגר"ח שליט"א הייתה דמאברהם אבינו אחד אף להוכיח דדילמא סיפור דברים בעלמא הוא (ע"י ז"צ קיב. רש"י ד"ה יאיר), אצל מדכתיב כן גם אצל בלעם והי' דהוי משום גסות הרוח אצל עכ"פ חזק דהוי מנהג אדם חשוב ולא מקרה בעלמא, רק דבלעם היה בעיניו אחרים בשפל המדריגה וכאן מתקיים ענין דרוש לגנאי צמה שדורשים דמחמת גסות הרוח וגאות שקר נהג אדם שפל ועמא כאילו הוא אדם חשוב. ולפי המצוא אפילו אי הוה זה מגסות הרוח אף זה כשאר דברים המגויס והעמאיים שטעה בלעם, אלא דמתוך גאוותו נהג כאדם חשוב. ונראה דמצוא זה ג"כ מש"כ הגר"ח שליט"א הג"ל דאין זה כשאר "דרוש לגנאי", דהרי כבר ידענו שהוא בעל גאוה, ולכן מסתבר שצא ללמדנו דבעל דבר נכון הוא, ומ"מ קרא נדרש גם לגנאי של בלעם רק דלא אילתרין בשביל זה. (המערכת)

שלשה". ושורש הדברים כבר מצוי בדברי הספורנו על אתר: "והוא רכב על אתנו ושני נעריו עמו, ולפיכך לא ראה את המלאך כאמרם ז"ל שלשה אינם רואים ואינם נזוקים".

אפס כי ראיתי בשפתי צדיק (אות י"ח) שתמה על דברי האור החיים: "ותמוה, הלא מלאך של רחמים היה שאין ממחר להשחית, וגם הלוא הוצרך להנבא כל הנביאות, ואם כוונתו שיוזק באבריו, יופסל מעבודת שבע מזבחות". ויש להעיר על דבריו, כי הלוא להדיא אמרו (מדרש תנחומא) "מלאך של רחמים היה ונעשה לו שטן. וכך אמר אל בלעם: הנה אנכי יצאתי לשטן - גרמת לי לשמש אומנות שאינה שלי", הרי שבאותה שעה שימש מלאך זה כשטן והיה כשאר מלאכי החבלה. וביותר יש להתפלא על המשך דבריו, הן מכך שבלעם היה בלאו הכי בעל מוס, כמו שאמרו (סנהדרין קה). "אמר רבי יוחנן בלעם חיגר ברגלו אחת היה ... בלעם סומא באחת מעיניו היה", והן מכך שזק אינו דוקא באופן בו אינו יכול להתנבא וכו', ושפיר יש נזקים של כאב וצער, ומהם הוא שניצול בלעם על ידי הנערים שהיו עמו.

ומעתה שנתבררו לנו דברי האור החיים, ניתן לחדש ולומר שאין עצם הלימוד שעל אדם חשוב ליקח עמו שני אנשים לשמשו נלמד ממנהגו של בלעם, שכן פשוט שבלעם היה נוהג כן מפני גסות רוחו וגאוותו, ואין הלימוד מבלעם בא אלא באופן של בדיעבד, שהיות ורואים שהשטן לא הזיק לבלעם, והרי הסיבה לכך מצויה במה ששני נעריו היו עמו, הרי שענין זה מלמדנו שעל כל אדם חשוב הנוהג סלסול בעצמו בזהירות יתירה ונזהר שלא יבוא לידי נזק בדרכים, ליקח עמו שני אנשים לשמשו, שכן מבלעם מוכח שאכן יש בכך שמירה מעולה מפני המזיקים.

ובזה אתי שפיר להפליא שאין בנידון זה שני לימודים, מאברהם ומבלעם, אלא שעיקר הלימוד לאדם חשוב שראוי לו שיקח עמו שני שמשים אינו נלמד אלא מאברהם אבינו שנהג כן, ואילו מבלעם אין הלימוד אלא לגבי ענין זה שאכן יש כח ביד שני המלווים לשמור מפני המזיקים, כמעשה שהיה אצל בלעם שניצול מהמזיקים.

אתו - עמו

ויש להמתיק וליתן טעם לשבח כתירוצנו זה כשנבחין בחילוק המצוי בין לשון הפסוק האמור אצל בלעם: "ושני נעריו עמו", לבין לשון הפסוק האמור אצל אברהם: "שני נעריו אתו", והרי זה צריך ביאור, מפני מה אצל בלעם נאמר 'עמו' ואצל אברהם נאמר 'אתו'.

וכבר נודעו בזה דברי המהר"ל מפראג בספרו דרך חיים (פ"ה מי"ט) אשר עמד על השינוי בין אברהם לבלעם, אלא שכתב את השינוי להיפך ממה שהוא בפסוקים שלפנינו. [וראה מה שכתבו בזה בספר אמת ואמונה (אות תרצ"ה), ובספר אביר הרועים (אות מ"ח), ואכמ"ל].

אלא שכבר נודעו דברי המלבי"ם (פ' קדושים אות ל"ב) "ויש הבדל דק בין 'אתו' ובין 'עמו'. שמלת 'עמו' היא מלת השיווי והצירוף. אבל מלת 'אתו' משתתף גם עם מלת 'את' שמורה על הפעול. ובזה מורה תמיד שהאחר פועל על האחר והאחר שהוא אתו נפעל מאתו וטפל אליו". והביאו כן בשם הגר"א מווילנא (קול אליהו, פ' בלק) "אמנם יבואר כי יש חילוק בין תיבת 'עם' או 'עמו', ובין תיבת 'את' או 'אתו', כי תיבת 'עם' יורה השיווי בדבר ההוא דקמיירי ופעולת שניהם על כוונה אחת ממש, וכל דבר ששניהם עושים זה הדבר על כוונה ורצון אחד וגם אין אחד נפעל מחבירו שייך לשון 'עם', אך תיבות 'את' או 'אתו' יורה שהגם שהם עושים זה הדבר ביחד אך לא על כוונה אחת ובלבם אינם שוים".

ומעתה התינח אצל אברהם שפיר אמר הכתוב "שני נעריו אתו", כי אם אברהם אבינו לקח עמו את שני הנערים לשמשו, הרי כודאי אי אפשר לכוללם יחד, כי אברהם הוא האדם החשוב ואילו הנערים המה משרתיו, ועולה יפה מה שתפס לשון 'אתו'. אולם מה נעשה ביום שידובר לנו אצל בלעם שנאמר בו "ושני נעריו עמו", בעוד שלכאורה אם הוא האדם החשוב ואלו משרתיו, אין מתאים לכתוב 'עמו' כי אם 'אתו'.

אלא ודאי הראנו הכתוב לדעת כי בלעם בכלל לא היה "אדם חשוב" הזקוק לשני נערים שילוהו, ואדרבה הוא ונעריו שוים, וכל מה שלקח עמו את שני הנערים היה רק מחמת נפשו הרחבה וגאוותו. ועם כל זה, הרי כאמור עדיין יש להוכיח מבלעם שמלוויו הצילוהו מפני המזיקים, ובלעם בשתיים ועלתה לו.

שני בני אדם נהגו בדרך ארץ

ובדרך זו נעלה ליישב את דברי המדרש התמוהים ביותר (ויקרא רבה כ"ז ז') וילך הוא ושני אנשים עמו, זה אבנר ועמשא. אמר רבי איבו למדתך תורה דרך ארץ שלא יהא אדם יוצא לדרך בפחות משנים, שאם יצא סופו נעשה עבד לעבדו, דאמר רבי איבו שני בני אדם נהגו בדרך ארץ, אברהם ושאל, באברהם מהו אומר 'וישכם אברהם בבוקר ויקח את שני נעריו עמו' ומי היו ישמעאל ואליעזר, בשאל מהו אומר 'וילך הוא ושני אנשים עמו', ומי היו אבנר ועמשא. וד' המדרש מרפסין איגרא ומצווחין ואומרין דרשני: כיצד יתכן לומר שרק שני בני אדם נהגו בדרך ארץ, והם אברהם ושאל, בעוד שמקרא מפורש לפנינו שגם בלעם לקח עמו בדרכו שני נערים, והיה להמדרש לומר ששלשה בני אדם עשו כן.

ועמד על שאלה זו הגאון הקדמון רבי שמואל יפה אשכנזי בפירושו יפה תואר, וכתב שאין ההוכחה שנהגו בדרך ארץ באה אלא במקום שמצד הסברא היה להם להסתפק במלוה אחד, "משום דקשיא ליה, מה טעם להוליך שני נעריו אחר שהולך הוא לעקוד את בנו ולא ירצה שיראו בו, שהרי אחר כך אמר להם 'שבו לכם פה עם החמור' ודי היה לו בנער אחד לשמשו. וכן בשאל אחר שהולך אצל בעלת אוב בהחבא היה לו למעט

באנשים כל שאפשר ויהיה די לו באחר. לזה אמר שנהגו בדרך ארץ, שאין לפחות משנים. אולם בבלעם שאין כל סיבה שיסתפק במלוה אחד אין כל ראייה שדרך ארץ הוא להשתמש בשני מלווים, יעויין שם.

אולם לפי האמור לעיל הרי שמקום אתנו להעלות את דברי המדרש כפתור ופרח, שבכוונה תחילה לא הביא המדרש את הנהגתו של בלעם, שכן היא לא נעשתה מחמת דרך ארץ אלא אדרבה מחמת גסות הרוח ונפשו הרחבה, שלא היה די לו במלוה יחד והוזקק לשני מלווים, בשונה מהנהגתם של אברהם אבינו ושאל המלך שעל אף מידותיהם הנאצלות לקחו עמם שני מלווים כיון שנהגו בדרך ארץ.

אולם מכל מקום עדיין יש לנו ראייה מבלעם שהנהגה זו מועילה מפני המזיקים, שהרי הפסוק נותן טעם ומסביר שבלעם ניצול מהשטן עקב כך ששני נעריו עמו.

הרב חיים נתן היילפרין

כולל נתיבות הלכה, מנשסטר

במהות תפילת ערבית

א. שתי דרשות בלשון "ויפגע במקום"

מצינו בחז"ל (ברכות כו: וחולין צא:) שתי דרשות עה"פ "ויפגע במקום" בריש פרשת ויצא, ומובאים בפירש"י עה"ת, וז"ל ורבתינו פירשו לשון תפילה .. ולמדנו שתיקן תפילת ערבית, ושינה הכתוב [בלשון ויפגע] ולא כתב "ויתפלל", ללמדך שקפצה לו הארץ, עכ"ל. זאת אומרת, שמשמיעה לנו התורה כאן שני דברים, א' שתיקן יעקב אבינו תפילת ערבית, ב' שקפצה לו הארץ. [ולשיטת רש"י (פסוק י"ז) קפיצת הארץ המבואר בגמ' חולין היה באופן שנעקר הר המוריה ובא ליעקב, וע' ברמב"ן בארוכה].

ויש לנו להתבונן בזה ששני ענינים נזדמנו לפונדק אחד במילת "ויפגע", והדבר אומר דרשני. זאת ועוד, מצינו בחז"ל (ומובא ברש"י כ"ח י"א) אשר ההכנה לקראת תקנת התפילה היה לימוד התורה במשך י"ד שנים מתוך יגיעה נוראה, עד כדי אשר התורה העידה עליו "וישכב במקום ההוא" שהוא לשון מיעוט, באותו מקום שכב, אבל י"ד שנים ששימש בבית עבר לא שכב בלילה שהיה עוסק בתורה. הרי חז"ל דייקו שלמד יעקב אבינו תורה כל הי"ד שנים, מזה שלא ישן במשך כל שנות לימודו. ומוטל עלינו להבין בס"ד השייכות בין ההכנה לתיקון התפילה. ועוד כי כאשר עומדים אנו בהבנת הענין יש לנו לדייק כי כנראה יש כאן ענין מיוחד של לימוד בלילה, כי הגילוי אודות תורת יעקב אבינו הוא מזאת שלא ישן בלילה במשך כל שנות לימודו, וצ"ב.